

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 154.4:351.745.5

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

ПРИНЦИП ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МОРАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОМУ УТВЕРДЖЕННІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ)

Розглянуто й систематизовано іманентні ознаки філософсько-правового дослідження реалізації принципу відповідальності в морально-професійному утвердженні працівників правоохоронних органів. Констатовано, що цивілізаційний вимір сучасної професійної юридичної діяльності актуалізує значення професійно орієнтованих морально-етичних принципів і правил, покликаних гарантувати суспільству високоморальну поведінку працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: відповідальність, працівник правоохоронних органів, суспільство, держава, філософія, право, філософія права.

Найважливішим механізмом забезпечення високоморального, а отже, відповідального ставлення працівників правоохоронних органів до службової діяльності та позаслужбової поведінки мають бути професійні кодекси юридичної етики. Наповнюючи професійний статус моральним змістом, зазначені кодекси визначають морально-етичні стандарти професійної діяльності й особистої поведінки працівників правоохоронних органів. З огляду на це, високоморальну та відповідальну поведінку можна тлумачити як взаємопов'язані поняття. Такі акти значно розширюють загальнонормативні підстави відповідальності працівників правоохоронних органів, передбачаючи дисциплінарну відповідальність за порушення не лише професійної дисципліни,

а й професійно зумовлених морально-етичних принципів і правил поведінки.

Відповідальність є підґрунтям службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника правоохоронних органів до своїх службових обов'язків, а також особливим методом, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, однією з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенції та повноважень у конкретній галузі державного управління. Її межі визначають, з одного боку, службові повноваження та обов'язки працівника, а з іншого – свобода у виборі варіанта поведінки [1, с. 42–58]. За невиконання або неналежне виконання обов'язку їх можуть притягнути до юридичної, правової відповідальності, різновидом якої є дисциплінарна відповідальність [2, с. 120]. В українській мові поняття «відповідальність» означає «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну роботу, дії, вчинки, слова» [3].

Відповідно до словника В. І. Даля, відповідальність – це «обов'язок відповідати за щось, звітувати» [4, с. 603–604]. Очевидно, відповідальною слід називати людину з розвинутим почуттям обов'язку, яка ревно ставиться до своїх обов'язків. Таким чином, зазначену категорію слід сприймати також як реакцію суспільства на поведінку соціальних суб'єктів. Соціальні норми, передусім моральні й політичні, пов'язані з властивими їм видами відповідальності. Норми моралі залежать від морального осуду та ґрунтуються на уявленнях про добро і зло, справедливість, честь та гідність людини. Нерідко моральна відповідальність і засоби, що її забезпечують, виявляються навіть не менш ефективними, ніж у праві [5, с. 38].

Так, у психології, відповідальність – це здатність особи дотримуватися соціальних норм. Види соціальної відповідальності об'єднує те, що вони є формами контролю за діями чи бездіяльністю людини та визначають відповідальність із позиції особи або суспільства.

Відомою є думка Б. Спінози про те, що свобода – це усвідомлена необхідність. Тому важливим аспектом відповідальності працівника правоохоронних органів можна вважати співвідношення між необхідністю та свободою його

поведінки. Відповідальність не має значення, якщо особа не вільна у виборі своєї поведінки чи не буде її усвідомлювати. Адже «воля породжує відповідальність, яка, власне, скеровує волю» [5, с. 13].

У контексті дослідження змісту норм професійних кодексів юридичної етики виявляється юридична природа морально-етичного вчинку і його ідентичність із правопорушенням, що дає змогу кваліфікувати його як підставу юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів. Цивілізаційний вимір сучасної професійної юридичної діяльності актуалізує значення професійно орієнтованих морально-етичних принципів і правил, покликаних гарантувати суспільству високоморальну поведінку працівників правоохоронних органів.

Від статусу морально-етичного вчинку залежить практика реалізації юридичної відповідальності, що передбачає певні труднощі, пов'язані з кваліфікацією морально-етичних вчинків як підстави юридичної відповідальності.

Зрештою предметно-змістовий аналіз кодексів юридичної етики дає змогу переконатись у тому, що ці акти містять у собі норми, тобто мають нормативний характер. У широкому значенні слово «нормативний» означає, що досліджуваний предмет має властивість регулятора. Однак, з огляду на розмаїття наявних соціальних регуляторів (релігія, мораль, етика, право тощо) та пов'язані з ними соціальні норми, постає питання про те, яка нормативність притаманна кодексам юридичної етики. У контексті конструктивних особливостей норм кодексів юридичної етики методологічною основою дослідження означеного питання постає модель нормативності як загальноправової конструкції.

У цьому аспекті нормативність усвідомлюється як найважливіша властивість об'єктивного права і має методологічне значення для визначення ідентичності соціальних явищ правовим. Так, можна більш детально охарактеризувати норми кодексів юридичної етики. По-перше, зміст вказаних норм, як і норм права, передбачає наявність принципів і правил поведінки. По-друге, нормам кодексів юридичної етики притаманна ознака формальної визначеності норм права: вони фіксують права та обов'язки їх адресатів. Причому регламентування морального аспекта професійної діяльності та

позаслужбової поведінки працівників правоохоронних органів ґрунтується на використанні традиційних способів правового регулювання: дозволів, обов'язків і заборон. По-третє, нормам кодексів юридичної етики властиві права системності, легітимність й обов'язковість. Їх визначають і санкціонують уповноважені органи та посадові особи. Вони пов'язані з іншими нормами права як безпосередньо на рівні кодексів юридичної етики, так і на рівні інших нормативно-правових актів різних галузей матеріального та процесуального права.

Правова системність охоплює також структуру норм права, представлену синтезом диспозицій і гіпотез. Таким чином, професійна діяльність працівника правоохоронних органів реалізовується в межах системного взаємозв'язку, взаємозумовленості правових та професійно орієнтованих морально-етичних принципів і норм, що передбачають органічну єдність правової та моральної свідомості.

Для виявлення сутності морально-етичного вчинку і встановлення його правової ідентичності з правопорушенням методологічно доцільно брати до уваги положення теорії правопорушень. Ці положення логічно поширити на характеристику морально-етичного вчинку, розглянувши його з позиції юридичних ознак правопорушення та його складу. Правопорушення завжди пов'язане з посяганням на пріоритети і цінності людського суспільства, законні (приватні й суспільні) інтереси.

Антигромадська сутність морально-етичних вчинків у професійній діяльності працівника правоохоронних органів полягає в тому, що їх здійснення нівелює моральний аспект урегульованих нормами права відносин і авторитет правоохоронних органів (імідж судової влади, прокуратури тощо), а отже, довіру суспільства до них. Комплекс цих наслідків можна позначити поняттям морально-етичної шкоди, що характеризує морально-етичні вчинки крізь призму шкідливості як ознаки правопорушень.

Із позиції техніко-юридичної конструкції морально-етичні вчинки можна вважати правопорушенням із формальним складом, оскільки їх об'єктивна сторона не містить прямої вказівки на настання результату. Тому незалежно від наслідків подібні діяння не тільки формально порушують морально-етичні

стандарту поведінки, передбачені кодексами юридичної етики, а й послаблюють авторитет правоохоронних органів, підриваючи довіру суспільства до них. Будь-який морально-етичний вчинок працівника поліції, судді або прокурорського працівника, як і адвоката чи нотаріуса, означає також порушення даної ними присяги.

Ключовою ознакою суб'єктивної сторони правопорушення є провина. Пряма вказівка на вину як ознаку морально-етичного вчинку наявна безпосередньо в кодексах юридичної етики. Відсутність умислу або необережності, що зумовлюють порушення морально-етичних норм, виключає характеристику діяння як морально-етичного вчинку.

Вину традиційно визначають як внутрішнє, психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним правопорушення та його наслідків. Вина – це завжди прояв волі щодо порушення юридичних приписів. Тому для визнання морально-етичного вчинку правопорушенням необхідно, щоб його було здійснено в умовах свободи вибору одного з можливих варіантів (правомірного чи неправомірного) поведінки, не обтяженого об'єктивними та суб'єктивними перешкодами. Що стосується мотиву, то ця ознака суб'єктивної сторони складу діяння не є визначальною для кваліфікації неетичної поведінки як морально-етичного вчинку.

На підставі розглянутих ознак морально-етичний вчинок можна визначити як підставу для дисциплінарної юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів. Ідеться про неетичне діяння (чи бездіяльність), що порушує вимоги норм загальної моралі та професійно орієнтованих принципів, а також норм юридичної етики, за вчинення якого передбачено дисциплінарну юридичну відповідальність.

Нормативне закріплення морально-етичних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів зумовлює необхідність забезпечення їх реалізації як основних імперативів, що стосуються професійної діяльності й позапрофесійної поведінки. Інституційним юридичним засобом забезпечення реалізації морально-етичних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів слугує дисциплінарна відповідальність за порушення приписів професійно орієнтованих принципів,

етичних норм і норм загальної моралі, тобто за вчинення морально-етичного проступку.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що морально-етичний вчинок у праві розглядають як підставу дисциплінарної відповідальності. На відміну від загальноправової інституціалізації відповідальності за аморальний вчинок суб'єктів правовідносин, інституціалізація дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів має локальний характер і адресована спеціальним суб'єктам, щодо яких діють статусні закони та кодекси юридичної етики.

Особливість інституціалізації дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів за морально-етичний вчинок полягає в тому, що норми про дисциплінарну відповідальність, маючи відсильний та/або бланкетний характер, передбачають комплекс морально-етичних проступків, які можуть бути кваліфіковані як підстави відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и сознание долга / С. Н. Братусь // Вопросы теории государства и права. – 1983. – С. 42–58.
2. Трудове право України : курс лекцій / за ред. П. Д. Пилипенко. – Львів : Вільна Україна, 1996. – 160 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Близько 170000 слів та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : Художеств. лит., 1935. – Т. 2. – 2030 с.
5. Косолапов Р. И. Свобода и ответственность / Р. И. Косолапов, В. С. Марков. – М. : Политиздат, 1969. – 96 с.

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2016
